

PİTİRİM A. SOROKİN

Sezgin KIZILÇELİK (*)

HAYATI VE ESERLERİ

Bir düşünürün fikirlerinin oluşmasında içinde yaşadığı toplumun çok önemli etkileri vardır. Ayrıca bir düşünürün hayat hikayesi bir bakıma o düşünürün fikirlerini yansıtır. Bu açıdan bu çalışmayı hazırlarken Sorokin'in hayatından önemli bölümler vermeye çalıştık. Onun fikirleriyle hayat hikayesi arasında büyük bir paralellik vardır. Rus asıllı ABD'li sosyolog Pitirim A. Sorokin 21 Ocak 1889'da Rusya'nın Volog'da vilayetinin kuzeyinde ücra bir köyde doğar. Bu vilayette oturan insanlar genellikle Rus kökenli değildir. Bu bölgeye Komi denir. Endüstrileşme ve kentleşme bu bölgede henüz yoktur. Bu bölgenin insanları geçimlerini çiftçilik, avcılık, balıkçılık ve kerestecilik ile sağlardı. Köyün yaşlıları, öğretmenleri, doktorları sıradan köylülerden daha ferah ve rahattırlar. Doktorlar, öğretmenler farklı semtlerde otururdu. Buna karşın aynı semtte oturan insanlar birbirleriyle eşit şartlara sahiptir. Bu durum Sorokin'in "**sosyal tabakalaşmanın tahlili**" görüşünün oluşmasında çok etkili olur (1).

Sorokin üç yaşındayken annesini kaybeder. Sorokin'in babası altın - gümüş tamirciliğiyle uğraşan biridir. Sorokin'in Vasily ve Prokopy adında iki erkek kardeşi vardır. Karısını çok seven ve ölümüne çok üzülen baba Sorokin bir bunalıma düşer, alkolik olur ve çocuklarıyla kavga etmeye başlar. 10 yaşında olan Pitirim Sorokin ve 14 yaşındaki abisi Vasily babalarının evini - bir daha dönmek üzere - terketmek mecburiyetinde kalırlar. Küçük kardeşleri ise halasının yanında hayatını sürdürür. Pitirim Sorokin ve abisi Vasily babalarıyla tekrar karşılaşmazlar. Hatta babasının öldüğünü P. Sorokin yıllar sonra öğrenir (2).

Sorokin "**Khrenova Teacher's Seminary**" (Khronava öğretmen okulu) da burs kazanır. Khrenova'da Sorokin adeta bir kültür çatışması içine girer. Kendisinde güçlü olan köylü kültürü, şehir kültürü karşısında yıkılma-

(*) S. Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Böl. Arş. Görevlisi.

(1) Coser, Lewis, **Masters of Sociological Thought**, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1971, s. 477 - 478.

(2) Coser, Lewis, a.g.e., s. 479.

ya başlar. Sorokin bu okulda adam yerine konmama ve aşağılanmadan dolayı oldukça fazla ızdırap çeker. Ama o kısa bir sürede şehir hayatına uyum sağlar ve hatta sınıfın başkanı olur (3). Bu dönemlerde Sorokin bir takım siyasi sebeplerden dolayı cezaevine düşer. Cezaevi, Sorokin'in suçlularla ve suç konusuyla tanışmasını sağlar. Bu durum onun sonraki akademik hayatında etkili olur. Hatta St. Petersburg Üniversitesi'n de kaldığı yıllarda ilk uzmanlaşma alanı olarak cezabilim (penology) ve suçbilimi (criminology) seçer. Bunlara ilaveten Sorokin'in ilk kitabı da "**Suç ve Ceza**" (Crime and Punishment)dir (4).

Cezaevinden çıktıktan sonra St. Petersburg'a gider. St. Petersburg da yeni açılan "**Psiko Nöroloji Enstitüsüne**" (Psycho - Neurological Institute) kayıt olur. Enstitüdeki ilk yılında Sorokin hocalarının dikkatini çeker ve en başarılı öğrenci olur. Askerlik yaşı geldiği için enstitüden ayrılmak zorunda kalır ve askeri kıtadan kaçmak için üniversiteye girer. Bu sıralarda George Simmel'in "**Sosyoloji**" (Soziologie) adlı kitabını okur ve bu kitaptan çok etkilenir.

Rus İhtilalinde faal bir rol oynayan Sorokin 1914 yılında üniversiteden birincilikle mezun olur. St. Petersburg Üniversitesi'nde master derecesini (magister degree) alır. 1918 yılında Sorokin Petrograd Üniversitesine döner ve akademik çalışmalarına devam eder. Bu üniversitede "**Sosyolojinin Sistemi**" (Sistem of Sociology) adlı eserini tamamlar. 1922 yılında, Sosyal Organizasyon, Sosyal Hayat ve İnsan Davranışları Üzerine Açlığın Etkisi (The Influence of Hunger on Human Behavior, on Social Life and Social Organization) adlı çalışmasını yayınlar. 23 Eylül 1922'de yönetim tarafından yurt dışına sürgüne gönderilen Sorokin bir daha Rusya'ya geri dönmez (5).

İlk önce Çekoslavakya'da geçici bir süre kalır. Edward A. Ross ve C. A. Ellwood adlı ABD'li sosyologlar Sorokin'e ABD'ye gelip Rusya ihtilali hakkında konferanslar vermesini isterler. Sorokin bu teklifi kabul eder ve Ekim 1923'de New York'a gider. İlk önce burada "**İhtilal Sosyolojisi**" (The Sociology Revolution) adlı eserini yayınlar. Bir süre Minnesota Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde çalışır. 1927'de "**Çağdaş Sosyoloji Teorileri**" (Contemporary Sociological Theories), 1929'da C. C. Zimmerman ile birlikte "**Kırsal - Kentsel Sosyolojinin Prensipleri**" (Principles of Rural - Urban Sociology) adlı çalışmasını yayınlar. Sonra Sorokin Harvard Üniversitesine geçer. Harvard'daki çalışmaları boyunca Sorokin, ABD sosyolojisine büyük katkıda bulunur. 1930 - 31 yılında Harvard'da sosyoloji bölümü Sorokin'in teşebbüsü ile açılır. Böylesi bir durum onun sosyoloji-

(3, 4) Coser, Lewis, a.g.e., s. 479 - 480.

(5) Coser, Lewis, a.g.e., s. 481 - 487.

yi geliştirme çabalarına bir örnek teşkil eder. Sorokin, Minnesota'da arkadaşları olan C. C. Zimmerman'ı ikna edip Harvard'a getirirken aynı zamanda Ekonomi Bölümündeki Talcot Parsons'ı da kendi bölümü olan sosyolojiye getirir. Böylece güçlü bir üçlü (Parsons, Sorokin, Zimmerman) ve güçlü bir ABD sosyolojisi meydana gelir. Bu sıralarda Sorokin bir konferans düzenler. Dışarıdan William I. Thomas, Howard Becker, Leopold von Wiese'yi de davet eder ve aralarında böylece bir dostluk kurulur. Özellikle Sorokin ve Parsons çok etkili çalışmalar yapmaya başlarlar. Parsons bu sıralarda "**Sosyal Eylem Teorisini**" (The Theory of Social Action) yazıyordu. Parsons ve Sorokin'in etkilediği ünlü kişiler arasında R. K. Merton, W. Moore, K. Davis ve E. A. Tiryakin gibi alanlarında etkili olan kişiler vardır.

1937 - 41 yılları arasında Sorokin "**Sosyal ve Kültürel Dinamikler**" (Social and Cultural Dynamics) adlı eserini yayınlar (6).

1942 yılında on yıl başkanlığını yürüttüğü sosyoloji bölümündeki yöneticilik görevinden istifaya zorlanır. Bölümün başına Parsons getirilir. Parsons bölümü yeniden organize eder ve bölümün adını "**Sosyal İlişkiler**" (Social Relations) olarak değiştirir. Tüm bunlara rağmen Sorokin Harvard'da sosyolojinin gelişmesinde en büyük rolü oynayan kişidir.

Harvard'da İken Yayınlamış Olduğu Eserler : 1941'de "**Çağımızın Bunalımı**" (Crisis of Our Age), 1942'de "**Felaket Durumunda İnsan ve Toplum**" (Man and Society in Calamity), 1948'de "**İnsanlığın Yeniden Yapılanması**" (Reconstruction of Humanity), 1947'de "**Toplum, Kültür ve Kişilik**" (Society, Culture and Personality), 1951'de "**Bunalımımızın Anlamı**" (Meaning of Our Crisis), 1959'da "**Güç ve Fazilet**" (Power and Morality), 1972'de (ölümünden sonra) "**Bir Bunalım Çağında Sosyal Felsefeler**" (Social Philosophies in a Age of Crisis) yayınlanır (7).

PİTİRİM A. SOROKİN'İN GÖRÜŞLERİ

- Sorokin'in Sosyolojik Teorisi :

Sorokin'e göre sosyoloji, sosyal sistem ve sosyal kümelerin (social congeries), kültürel sistem ve kümelerin, kişilik sistemi ve kişiler arasındaki ilişkinin dinamikleri ve yapısının genelleştirilmiş teorisidir (8). Bu bağlamda Sorokin sosyolojinin inceleme alanı olarak şu alanları göz

(6) Coser, Lewis, a.g.e., s. 487 - 490.

(7) Coser, Lewis, a.g.e., s. 491 - 492.

(8) SOROKİN, Pitirim, A.; **Society, Culture and Personality**, Harper, New York, 1947, s. 17.

önünde bulundurur: Sosyolojinin ilgi alanlarından birincisi çeşitli sosyal olaylar arasındaki ilişki ve korelasyonlardan meydana gelir. Örneğin, aile ile ahlâk, ekonomik ile dinsel, hukuk ile ekonomik hareketlilik ve siyasal olaylar arasındaki ilişki ve korelasyonlar bu alan (kısım) içinde düşünülür. Sosyolojinin ilgi alanlarından olan ikinci kısım sosyal olay ve olgular ile sosyal olmayan olay ve olgular arasındaki ilişki ve korelasyonlardan oluşur. Örneğin, sosyal olay ve olgularla, coğrafi, biyolojik olay ve olgular arasındaki ilişkiler bu kısmın içinde yer alır. Sosyolojinin ilgi alanlarından olan üçüncü kısım ise bütün sosyal olay ve olgularda ortak olan genel niteliklerden oluşur (9).

Coser'ın da belirttiği üzere diğer bir yönüyle Sorokin'in sosyoloji teorisi sosyal dinamik ve O'nun terminolojisinde yapısal sosyoloji anlamına gelen sosyal statik arasındaki ayırımı dayanır (10). Böylesi bir ayırım ünlü sosyolog A. Comte'da da vardır (11).

Diğer taraftan Sorokin'in sosyolojik teorisinde sosyo - kültürel olgu ya da olaylar önemli bir yere sahiptir. Sorokin sosyo - kültürel olgu ya da olayları üç unsura böler. Birincisi **anlamlar** (meanings), **değerler** (values) ve **kurallardır**. Sorokin bu üç unsurun meydana getirdiği bütüne **kültürel sistem** demektedir. İkinci unsur bu anlam, değer ve kuralları nesnelendiren bio - fiziksel araçlardır. Sorokin buna **ortam** (çevre) demektedir. Üçüncü unsur ise anlamları, değerleri, kuralları yaratan, işleten ve anlamlı etkileşim etkinliklerinde kullanan bilinçli kişiler ve gruplardır. Sorokin bilinçli kişi ve grupların meydana getirdiği bütüne de **sosyal sistem** adını vermektedir (12).

En genel anlamda Sorokin'in sosyolojik teorisi, aynı zamanda, insanların etkileşim sürecinin üç temel unsurunu da içerir. Bu üç unsur şunlardır :

- a - Anlamlar (Meanings)
- b - Değerler (Values)
- c - Normlar (Norms)

Yukarıda belirtilen üç unsur insan ilişkilerine yol gösterir. Tıpkı Max Weber gibi Sorokin'de insan olaylarını değerler, normlar ve anlamlara başvurmaksızın açıklamaya teşebbüs eden her türlü açıklamaya karşıdır. Bu açıdan Sorokin'in yazılarında şu unsur çok önemlidir; insan etkileşiminin

(9) KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği**; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 123.

(10) COSER, Lewis A.; a.g.e., s. 465.

(11) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 465 - 466.

(12) KONGAR, Emre; a.g.e., s. 123.

tüm olayları sadece bio - fiziksel olaylardır (13). Bundan dolayı Sorokin'in sosyolojik düşüncesi kültürel faktörlerin önemi üzerine vurgulamalar yapar. Bir başka deyişle süper organik unsurlar olan kültürel faktörler sosyal ilişkilerin belirleyicisi gibidirler. Sorokin'in sosyoloji teorisinde altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise şudur; **etkileşimin konusu olarak kişiliği, kişilerin etkileşiminin toplamı olarak toplumu anlamak için değerlerin, normların ve anlamların toplamına bağlı olan kültürü anlamamız gerekir** (14). Diğer bir deyişle Timasheff'in de vurguladığı gibi Sorokin'in sosyolojik teorisinde yer alan sosyo - kültürel etkileşim kavramı (socio - cultural interaction) üç açıdan analiz edilebilir (15) :

- a - Etkileşimin konusu olarak kişilik;
- b - Etkileşimde bulunan kişilerin toplamı olarak toplum;
- c - Normların, değerlerin ve anlamların toplamı olarak kültür.

Sorokin sosyal etkileşimin esas unsurunu analiz ederken bozulmuş formlar, organize edilmiş formlar ve organize edilememiş formlar arasında ayırım yapar. Bunlara ilaveten Sorokin familistik, zorunlu, düşmanca ve yasal gibi çeşitli sosyal etkileşim formlarının oluşacağını belirtir, bu belirtmeyi yaparken de etkileşim formlarının farklılığına işaret eder. Sorokin anlamlı ve fonksiyonel bağlantıları bakımından organize edilmiş gruplara önem verir ve söz konusu grupları sınıflandırır. Burada Sorokin grup etkileşim kuvvetinin farklı derecelerini düşünür. Özellikle grup üyeleri arasındaki bağın uzaklığını ya da yakınlığını grup etkileşimi ile ilişkilendirmeye çalışır (16). Yani kişiler arasındaki bağın kuvvetli ya da zayıf oluşu kişilerin grupta olan ilişkisine bağlıdır. Bu görüşüyle Sorokin Georg Simmel, Herbert Mead, Charles H. Cooley ve Robert Ezra Park ile benzerlik gösterir (17).

Sorokin "**Çağdaş Sosyoloji Teorileri**" adlı eserinde bu konuya değinir. Bu konuda Sorokin'in temel düşüncesi organize edilmiş gruplar ile sosyal sistemin aynı anlama geldiğidir (18). Bu bağlamda Timasheff'inde vurguladığı üzere Sorokin'e göre toplum, sosyal sistem (ya da organize edilmiş gruplar) bakımından bilinleştirilebilir (19). Sorokin'e göre orga-

(13) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 465.

(14) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 465 - 466.

(15) TIMASHEFF, Nicholas; **Sociological Theory Its Nature and Growth**; Random House, New York, 1967, s. 233.

(16) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 465.

(17) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 466.

(18) SOROKIN, Pitirim, A.; **Sociological Theory of Today**, A. Harper Int. Ed.; Winchester, 1966, s. 31.

(19) TIMASHEFF, Nicholas; a.g.e., s. 233.

nize edilmiş gruplar ya da sosyal sistemler değerler, anlamlar ve normlar bakımından ikiye ayrılır (20) :

A — Tek İlişkili Önemli Gruplar (Important Unibonded Groups)

a - Biyo - sosyal tabiatı :

1. İrk (race)
2. Cinsiyet (sex)
3. Yaş - değerleri (age - values)

b - Sosyo - kültürel tabiatı :

4. Akrabalık (kinship)
5. Komşuluk grubu (neighbourhood group)
6. Dil, etnik ve milliyet grupları (language, ethnic nationality)
7. Mesleki gruplar (occupational groups)
8. Ekonomik gruplar (economic groups)
9. Dini gruplar (religious groups)
10. Politik gruplar (political groups)
11. Bilimsel, felsefi, eğitsel ve diğer ideolojik gruplar (scientific, philosophical, educational and other ideological groups)

B — Çok İlişkili Önemli Gruplar (Important Multibonded Groups)

1. Aile (Family)
2. Klan (Clan)
3. Kabile (Tribe)
4. Millet (Nation)
5. Kast (Caste)
6. Rahipleri, burjuva sınıfını, serbest işi olan köylü sınıfı ve özgür olmayan köleleri içeren sosyal düzen (Clergy, bourgeoisie, free-labor-peasant class and unfree serfs) (21).

(20) SOROKİN, Pitirim, A.; **Sociological Theory of Today**, s. 31.

(21) SOROKİN, Pitirim, A.; **Sociological Theory of Today**, s. 31.

Sorokin'e Göre Sosyolojik Teorilerin Sınıflandırılması :

Sorokin sosyoloji teorilerini dört grupta ele alıp inceler (22) :

1 - Singularistik - Atomistik Teoriler

- a - Fizikalist - Mekanist Teoriler
- b - Niceliksel (**Quantitative**) - Atomistik Teoriler

2 - Sistematik Teoriler

- a - Totalitarian (bütüncül) Teoriler
- b - Totalitarian Olmayan Teoriler
- c - Dikotomik Teoriler
- d - Tipolojik Teoriler

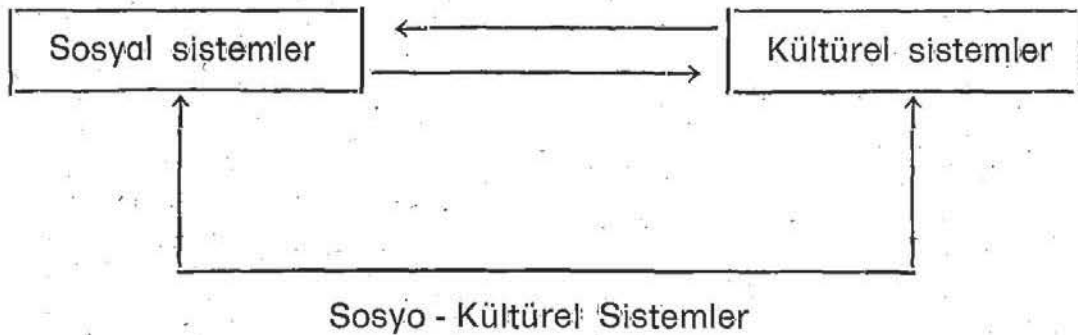
3 - Sosyal Sistemin Sistemik Teorileri

- a - Sosyal - eylem (social - action) ve Analitik Teoriler
- b - Yapısal - Fonksiyonel Teoriler
- c - Diyalektik Teoriler
- d - Davranışçı Teoriler
- e - Sosyal Değişme Teorileri

4 - Sosyo - Kültürel Sistemlerin Teorileri

Sorokin'e Göre Sosyo - kültürel Sistemler :

Sorokin'e göre sosyal sistem ile kültürel sistem devamlı olarak etkileşim halindedir. Bu nedenle Sorokin olgu ve olayları sosyo - kültürel olarak niteler. Yani :

(22) TIMASHEFF, Nicholas; a.g.e., s. 232.

Sorokin "**Social and Cultural Dynamics**" (Sosyal ve Kültürel Dinamikler) adlı yapıtında sosyo - kültürel sistemlerin çözümlenmesine ağırlık verir. Sosyo - kültürel sistemleri açıklamada tarihe önem verir. Tarih, değişen sosyo - kültürel sistemler süreci olarak Sorokin'in terminolojisinde yer alır (23).

Sorokin, sosyo - kültürel fenomenlerin gelişmesi güzel dağılmadığını her kültürün tamamen bütünleşmediğini ileri sürer. Onun bakış açısından bir sosyo - kültürel sistemin bütünlüğünü sağlayan unsurlar organizma - üstü ve birey - üstü sosyal realitelerdir. Sorokin'e göre realitenin doğasını anlamak için üç temel hüküm vardır (24). Bunlar; realitenin doğrudan doğruya duyuşsal (sense) algılanmasıyla kavrandığı **sensate kültür** ya da **sensate sistem**, Platonik idealizmde de olduğu gibi akılcı düşüncenin üstün olduğu **ideational kültür** ya da **düşünsel sistem**, üçüncüsü ise zıt ilkeler arasındaki diyalektik dengede olan diğer iki sistemi birleştirmeye yönelik olan **idealistik kültür** ya da **idealistik sistemdir** (25).

Sorokin'e göre sensate kültürün temeli, gerçeğin duyu organlarıyla algılandığı ve bunun dışında başka hiç bir gerçek olmadığıdır. Sensate kültür bu dünyaya yöneliktir. Bu kültürde bireysel çıkarlar ve bireysel refah ön plandadır ve ortak çıkarların da önündedir. Bu anlamda Sorokin'e göre sensate kültür kötüdür. Düşünsel (Ideational) kültürde, gerçek, duyuş ve madde dışı gerçektir. Bu kültürde ise bu dünya bir hayalden ibarettir. Toplumda sosyal çıkarlar bireysel çıkarların önünde olup toplum üyeleri arasında toplumculuk fikri çok önemlidir. İdealistik kültüre egemen olan gerçek ise düşünsel kültür ve sensate kültürün akıl yoluyla yapılmış bireşimidir (26).

Tüm bunlarla birlikte Sorokin sosyo - kültürel sistemler içinde ağırlığı daha çok düşünsel (ideational) ve sensate kültüre verir ve söz konusu iki sistemin mukayeselerini yapar (27) :

(23) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 466.

(24) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 467.

(25) COSER, Lewis, A.; a.g.e., s. 467.

(26) KONGAR, Emre; a.g.e., s. 125.

(27) Cuzzort, R. P. ve King, E. W.; **Humanity and Modern Social Thought**; The Dryden Press, Illinois, 1976, s. 125.

Buna göre;

Düşünsel Kültür Zihniyeti	Sensate Kültür Zihniyeti
1 — Gerçeklik (reality) öncesiz ve sonrasız ve de sîpiritual olarak görülür.	1 — Gerçeklik (reality) "maddî şeylerde" yer alan unsurlar olarak görülür.
2 — Bireylerin en temel gereksinimleri sîpiritüaldir.	2 — Bireylerin birincil gereksinimleri fizikseldir.
3 — Fiziksel istekler engellenir.	3 — Duygusal olarak nefsinî tatmin etme (sensory indulgence) ve ödül (gratification) maksimize edilmek zorundadır.
4 — Pozitif (somut) düşünen bireylerin (sensate person) düşünceleri bastırılır.	4 — İnsanlar kendilerini ifade etme (self-expression) ve duygusal (sensual) gerçekleri yerine getirmeye vakıfdırlar.
5 — İnsanların karakteri içe dönük (introvertive) ve subjektiftir.	5 — İnsanların karakteri dışa dönük (extrovertive) ve objektiftir.
6 — Hakikat (truth) mistik unsurlara dayanır.	6 — Hakikat (truth) gözleme (observation), ölçmeye (measurement) ve deneyelemeye (experimentation) dayanır.
7 — Gerçekleri elde etmede bilinç, sezîş (intuition) ve inançlar (faith) kullanılır.	7 — Gerçekleri elde etmede mantık kullanılır.
8 — Sanat sembolik olup dînsel değerlere (religious values) yöneliktir.	8 — Sanat eğlenceye doğru yönelmiştir (28).

Özetlersek Sorokin A. Comte'un üç aşama yasasına benzer şekilde sosyo - kültürel sistemleri ele alarak, bu sistemleri üçe ayırır :

a - Düşünsel kültür ya da düşünsel sistem - Comte'daki teolojik aşamaya;

b - İdealistik kültür ya da idealistik sistem - Comte'daki metafizik aşamaya;

(28) Cuzzort, R. P. ve King, E. W.; a.g.e., s. 125.

c - Sensate kültür ya da sensate sistem - Comte'daki pozitif aşamaya tekabül eder.

En genel anlamda Sorokin toplumlari farklı mentalite (zihniyet) tiplerine göre ele alır. Bu çerçevede sensate, düşünsel ve idealistik kültür (zihniyet)den söz eder (29). Kısacası, aslında, Sorokin'in yapmak istediği şey beş duyuya, akılcı düşünce ve bilinç dışı inanmayı sosyo - kültürel sistemlerin incelenmesinde kullanmak, fonksiyonel hale getirmektir (30).

Kültürel Obje ve Değerlerin Hareketi ve Bütünleşmesi :

Sorokin insanın fiziksel olarak A'dan B'ye, B'den A'ya hareket ettiği gibi, kültürel obje ve değerlerin de aynı hız ve güçlülükle bu şekilde karşılıklı hareketliliğinin söz konusu olup olmadığını tartışır. Yani bir kültürel obje ya da değer uygar toplumdaki uygarlaşmamış topluma, kent toplumundan kır toplumuna hareket ettiği gibi acaba aynı hız ve güçlülükle alt tabakalardan üst tabakalara, kırsal alanlardan kentsel alanlara hareket etmekte midir? Kültür hareketi eşit midir? gibi konularla ilgilenir. **"Sorokin'e göre öncelikle bir sosyal fenomenden diğerine hareket nadiyen tek taraflıdır. Her türlü kültürel obje ve değerlerin hareketinde bir karşı akım bulunmaktadır. Ancak şu koşullar böylesi bir durumda önem kazanır: Bitmiş, işlenmiş, rafine kültürel obje veya değerlerin hareketliliği daha yüksektir. Bu tür kültürel sistemler ise uygarlaşmış toplumlarda, üst toplumlarda yaratıldığı için genellikle akım bu merkezlerden diğerlerine yani daha alta olanlara doğrudur. Eğer temas halindeki iki kültür sistemi arasında uygarlaşma ve gelişme bakımından büyük bir farklılık yoksa o zaman akımın yönünü yerel koşullar belirlemektedir. Ancak güç kullanma çok önemli bir rol oynar. Yani fetihler, istilâlar, sömürgecilik veya büyük güçler yoluyla bir kültür merkezi kendi kültürünü zorla diğer kültüre kabul ettirebilir"** (31).

Ancak Sorokin yukarıdaki açıklamalar ışığında kültürün dört ana unsur yoluyla bütünleştiğini vurgular :

- a - Mekanik komşuluk
- b - Dış faktörler yüzünden birleşme
- c - Nedensel ya da fonksiyonel bütünleşme

(29) Ritzer, George; **Sociological Theory**; Alfred A. Knoph. Inc., New York, 1983, s. 42.

(30) Coser, Lewis, A.; a.g.e., s. 467.

(31) Eserpek, Altan; **Toplumsal Değişme**; E. Ü. Edb. Fak. Sosyoloji Bl., İzmir, 1989 (Yayınlanmamış Ders Notları).

d - Mantıklı - anlamlı bütünleşme (logico - meaning integration) (32).

Yine Sorokin'e göre "bu kültür sistemleri küçük kültürlere bir arada bir yön vermektedirler. Fakat bu küçük kültürler arasında tam bir bütünleşme olmayabilir. Her bir küçük kültür başka yöne doğru gidebilir. Cinsel yaşam duyumsal'a (sensitive) doğru yönelirken, başka bir parça, örneğin sanat düşünsel (ideational) aşamaya yönelebilir. Ayrıca bu kültür üst sistemlerinin ritmik oluşları yani birisi batarken diğesinin ortaya çıkması bunların belli bir zaman devresi içerisinde birbirlerini belli bir sıra ile izlemelerini de gerektirmez. Zaman ve sıra her zaman değişebilir."

Kongar'ın da vurguladığı üzere, Sorokin bu kültür sistemlerinin çöküşü hakkında şu varsayımı ileri sürer :

"Bu sistemlerden her biri, siyasal, estetik, ahlâki ve bilgisel değerler alanındaki yaratıcılığını tükettiği ve egemenliğini, yaratıcı faziletiyle sürdüreceği yerde, hareketsizlik, zorlama, sahtekârlık ve sahte değerlerle bunu sağlama yoluna saptığı zaman, verimsiz, çoğu zaman zehirli hale gelir. Bu durumda gerek üyelerine gerekse insanlığa bir yarar sağlamaz duruma düştüğü için, çöker."

Ayrıca Sorokin sürekli değişen bu sistemlerle (ya da sistemlerin bir araya gelmesi sonunda ortaya çıkan üstsistemlerle) ilgili olarak iki genel ilkeyi ve bu ilkelerin beraberinde getirdiği esasları şu şekilde açıklar:

Birinci ilke sistem ve üst sistemlerin kendi içlerinde değişme eğilimleri olduğudur. Bu ilkenin esasları ise şunlardır (33) :

1 - Bir sosyo - kültürel sistem, devam eden ve kesintisiz olarak fonksiyonlarını sürdüren bir varlıktır. Bu nedenle var olmaya ve de fonksiyonlarını yerine getirmeye devam ettiği sürece, tamamen durgun bir ortama da kalsa kaçınılmaz olarak değişecektir.

2 - Bir sosyo - kültürel sistemin değişmesi için ilave bir neden, bu sistemin, esas olarak, değişmekte olan başka sistem ve güçlerden meydana gelmiş olmasıdır.

3 - Bir sosyo - kültürel sistemin içinde değişme bulunması, ayrıca, onun nasıl bir gelişme göstereceğini etkileyen bir çok sonuç doğurur.

4 - Böylece içinden değişen ve her bir değişme sonunda bir çok so-

(32) Buckley, Walter; "Structural - Functional Analysis In Modern Sociology", **Modern Sociological Theory** (iç). Becker ve Boskoff (ed)., Holt, Rinehart and Winston, New York, 1957, s. 244.

(33) Kongar, Emre; a.g.e., s. 125 - 126.

nuç doğuran bir sistem, devamlı olarak hem kendisinin hem de içinde bulunduğu ortamın değişimine yol açar.

5 - Devamlı olarak ortaya çıkan değişme sonuçlarına konu olan bir sistem, kendisinin gelecekte izleyeceği yolu bu şekilde saptayabilir.

6 - Sorokin'e göre sistemlerin bu temel nitelikleri dış ögelerin (coğrafi, biyolojik ve sosyo - kültürel) etkilerini dışarda bırakmaz. Dış ögelerin rolleri şunlardır :

a - Bir sistemin değişmesini hızlandırmak ya da geciktirmektir.

b - Sistemin potansiyellerinin ortaya çıkmasını hızlandırmak ya da yavaşlatmaktır.

c - Sistemin bazı niteliklerini bastırmak, saptırmak ya da fazla geliştirmektir.

d - Sistemin ikinci derecedeki niteliklerini değiştirmek, onu zarara uğratmak ya da yok etmektir.

7 - Sorokin'e göre bu, her sistemin (alt ya da üst sistemin) bir ölçüde kendi kendini yönetme yeteneğine sahip olduğu ve fonksiyonları ile değişmeleri bakımından dış güçlerin etkilerine karşı belli bir özerkliği bulunduğu anlamına gelir.

8 - Bir sistemin kendi kendisini yönetme yeteneği, o sistemin özgürlüğü olduğuna göre, her sistem, sahip olduğu özerklik sınırları içinde dış güçlere karşı özgürlüğünü korur.

9 - Kendi kendini yönetme ve özerklik sınırları dışında her sistemin yaşam devresi, dış ögeler ve o sistemle daha geniş bir sistem içinde bütünleşmeye gitmiş olan öteki sistemler tarafından belirlenir.

10 - Her sistem sürekli değiştiğine ve gerek dış ögelerin gerekse içinde bulunduğu üst sistemin etkisi altında olduğuna göre, hiçbir zaman ilk durumuna geri dönemez. Ve kendi kendisini mutlak anlamda hiçbir zaman tekrarlayamaz.

Sorokin'in ikinci ilkesi değişmenin sınırları ilkesidir. Sorokin'in bu ilkesi sosyolojik değişmenin ritmi ve değişkenliği hakkındaki özellikleri ortaya koymaya yöneliktir. Bu bağlamda (34) :

1 - Birbirine bağımlı değişkenlerin nedensel - fonksiyonel ilişkilerindeki sınırlar : Sorokin'e göre A ve B gibi iki ya da daha fazla değişken arasındaki nedensel - fonksiyonel ilişkinin belli sınırları vardır. A ve B'nin,

(34) Kongar, Emre; a.g.e., s. 127.

belli bir değerinin dışında, ilişki yok olur ya da temeli değişmeye uğrar. Bu, bir piyano tuşuna benzer. Belli sınırlar içinde tuşa hızla basıldığı zaman ses daha yüksek olur. Belli sınırı aşıp hızlıca bastığımız zaman tuş kırılır ve hiç ses çıkamaz.

2 - Sosyo - kültürel değişmenin doğrusal yönü üzerindeki sınırlar : Belli bir zaman süresi ve belli bir süreç parçası için doğrusal bir değişim olanaklıdır. Fakat sınırsız bir zaman içinde ve bütün süreç için böyle bir eğilim çok nadiren olanaklıdır.

3 - Sistemlerin temel değişkenliklerinin olanakları üzerindeki sınırlar : Sorokin'ci anlamda her sosyo - kültürel sistem sınırlı olduğuna ve değişmenin çok fazla olmaması halinde, sistemin tanımaz hale gelmesine yol açan sınırlar bulunduğuna göre, her sistem ancak belli tip değişmele- re ya da sınırlı sayıdaki değişkenliklere konu olabilir. Bu belli tip değişme- leri geçiren sistem ya çözülür ya da bu tipleri yeni ortamlarda farklı ikin- cil niteliklerle beraber tekrarlar.

Biz Őimdiye değin Sorokin'in sosyo - kültürel sistemler konusundaki görüşlerine değindik. Bir de O'nun sosyo - kültürel sistemlerle ilintili olan bilgi sosyolojisine göz atmamız yerinde olur.

Sorokin'in Bilgi Sosyolojisi

Sorokin'in bilgi sosyolojisi konusundaki görüşleri kısmen de olsa Karl Marx, Max Weber ve Karl Mannheim'in bilgi sosyolojisine bakış tarzlarından farklıdır. Sorokin'in bilgi sosyolojisi felsefi, dinsel, sanatsal ve bilimsel düşünce arasında bağlantı kurmaya çalışır (35). Zaten So- rokin'in bilgi sosyolojisi O'nun kültür sistemleri düşüncesine dayanır. Bu bağlamda Sorokin'e göre, her kültür sisteminin kendine özgü sembolleri ya da felsefi varsayımları vardır. Bunlar kendini; bilim, felsefe, din, edebi- yat, müzik, hukuk, ahlâk, toplum, ekonomik ve siyasal rgtlenme Őekil- lerinde gösterirler. **"Her kültür olgusu bir kültürden ayrı bir öncüle daya- nan bir başkasına geçtiği zaman bir değişim geçirmek zorundadır. Dolayısıyla her türlü zihin ürünü, her uygarlık tarafından yoğrulur, koşullanır ve biçimlenir. Zihni rnler, düşünce Őekilleri ve onlara bağlı olarak orta- ya çıkan bilgiler sosyal kültürün etkisi altında olur. Bilimler, felsefeler, dinsel inanışlar, ahlâk kuralları ve hatt teknoloji araçları toplumlara g- re ayrı anlamlar taşımaktadırlar. Aynı Şekilde bilgiler de tamamen sosyo - kültürel ortama bağlı olarak değişir ve yayılırlar, ayrı anlamlar taşıyabi- lirler ve ayrı Őekiller gösterebilirler"** (36).

(35) Coser, Lewis, A.; a.g.e., s. 469 - 470.

(36) Armağan, İbrahim; **Bilgi ve Toplum I: Bilgi Sosyolojisine Giriş**; Otağ Mat- baası, İstanbul, 1974, s. 130.

Yine Sorokin sosyal sorunlarla ilgili yapıtlarında bilgi sosyolojisi ile ilgili olarak şöyle demektedir: **"Sanayileşmiş toplumlarda öyle sorunlar vardır ki, bu sorunlar sadece sosyolojik bilgi esaslarının uygulanmasıyla çözümlenemez. Rasyonel unsurlar yanında rasyonel olmayan unsurlar da yer almakta, mantıksal düşünce sistemi yanında sezgiye dayanan ve akıl - ötesi bir düşünce şekli de mevcuttur."** Bu bağlamda Sorokin devirsel teori üzerine kurulmuş bir bilgi sosyolojisini geliştirmeye çalışır. Bunu yapmak için de daha çok tarihsel veriler ve istatistiklerden yararlanır. Sorokin'e göre, düşünsel ve idealistik sistem devrini duyumsal (sensitive) devri izler. Sosyal gerçeklere bağlı olan bu hareket sonsuza dek tekrarlanır. Dünyayı ve insanlığı tam anlamıyla tanımak, Sorokin'e göre, ancak bu devirsel hareket sayesinde olanaklıdır. İ. Armağan'ın da belirttiği üzere Max Scheler'e benzeyen felsefi görüşüyle Sorokin bilimsel bilgiden çok felsefi bilgiyi savunur. Böylece Sorokin, bilgi sosyolojisini yalnızca felsefi bilgiyi inceleyen bir alan olarak görür. Bu bağlamda Sorokin'e göre bilimsel ve teknik bilgi felsefi bilginin bir uygulanmasından başka bir şey değildir (37).

Kısacası Sorokin'de bilgi sosyolojisi din, sanat, felsefe, bilimsel düşünce ve hukuk gibi sistemler arasındaki ilişkiyi gerçekleştirmek için gelişir ve sosyolojinin temel alt dallarından biri olur. Böylesi bir bağlantı (kültürel sistemler ile bilgi sosyolojisi arasındaki) O'nun sosyolojik düşünceye yaptığı önemli katkılardan biridir (38).

Sorokin'in Sosyal Tabakalaşma ve Sosyal Hareketlilik Fikri :

Sorokin çalışmalarında sosyal tabakalaşma ve sosyal hareketliliği birlikte ele alıp inceler. Sosyal hareketlilik gruplar arasındaki demografik yer değiştirmenin önemi ve yönü ile ilgilenir. **"Social Mobility"** adlı kitabında sosyal hareketliliğin analizini yapar, bu konuyla detaylı olarak ilgilenir. Onun sosyal hareketlilik fikri sosyal tabakalaşma fikrine dayanır. Sosyal tabakalaşma temelde ekonomi kriterine bağlıdır. Örneğin, zengin ve fakir aynı tabakada yer almaz. Yine toplumlar ya da gruplar otorite ve güce sahip olma dereceleri bakımından farklılık gösterirler. Bu da sosyal tabakalaşmada önemli bir unsurdur. Tüm toplumlarda sosyal tabakalaşmanın var olduğunu söyler. Bu duruma neden olarak da insanlar arasında doğuştan bir farklılığın olduğunu gösterir. Sorokin sosyal tabakalaşmadan bahsederken mesleki tabakalaşmaya özel bir önem verir (39). Eğer toplumun fertleri çeşitli mesleki gruplara ayrılmış ve bazı meslekler daha şerefli sayılıyor, bazıları aşağı görülüyorsa toplumda bir mesleki ta-

(37) Armağan, İbrahim; a.g.e., s. 128.

(38) Coser, Lewis, A.; a.g.e., s. 470.

(39) Coser; Lewis, A.; a.g.e., s. 473.

bakalaşma vardır. Mesleki tabakalaşmadan başka ekonomik ve politik tabakalaşmanın da önemini vurgular. Bunlara ilaveten Sorokin nüfus art-
tıkça sosyal tabakalaşmanın ve de önemli bir şekilde eşitsizliğin artaca-
ğını ileri sürer.

Sosyal hareketlilik ise insanların bir sosyal pozisyondan bir başka pozisyona geçişini ifade eder. Sorokin'e göre sosyal hareketliliğin iki tipi vardır. Bunlar :

- a - Dikey hareketlilik (Vertical Mobility)
- b - Yatay hareketlilik (Horizantal Mobility)

Yatay ve dikey hareketlilik konusunda detaylı ve anlaşılır tanımlama-
lar yapar. Ona göre yatay hareketlilik grupların, sosyal metabolizmanın
statüsünde değişiklik olmaksızın insanların kompartmanlar arası yer de-
ğiştirmesi sürecidir (40).

Dikey hareketlilik insanların statüsünde değişiklik olması sürecidir.

Bu süreç iki yönlüdür :

- a - Aşağı statüdeki insanların yüksek bir statüye geçişi
- b - Üst statüde yer alan insanların alt statüye inişi

Toplumların çoğunda bir statü tamamen diğer insanlara kapalı de-
ğildir. Yani toplumlar ya da gruplar kişilerin bir statüden diğerine geçme-
sine izin verirler (41).

Sorokin ve Parsons'ın Sosyoloji Teorilerindeki Benzerlikler

Sorokin ile Parsons'ın benzer yönleri oldukça fazladır. Ortak görüşle-
rini şu şekilde sıralayabiliriz :

1 - Temel süreç olarak anlamlı etkileşimi vurgulamaları bakımından;
her sosyal - kültürel fenomenin en genel modeli iki ya da daha fazla bire-
yin anlamlı sembolik etkileşimidir. Bu açıdan anlamlar ve değerler etkile-
şimde bulunan bireylerin bio - fiziksel niteliklerine dayanır.

2 - Etkileşimin konusu bakımından; hem Sorokin hem de Parsons
kişiler arası karşılıklı etkileşim ve gruplar arası karşılıklı etkileşimden
bahsederler.

**3 - Kişiliğe, topluma ve kültüre bakış açılarından dolayı olan benzer-
likleri :** Bu bağlamda onlara göre, sosyoloji, grupların, kültürel sistemle-

(40) Coser, Lewis, A.; a.g.e., s. 473 - 474.

(41) Coser, Lewis, A.; a.g.e., s. 474 - 475.

rin, sosyal sistemlerin, kişilik dinamiklerinin ve yapının genelleştirilmiş teorisidir. Bu açıdan,

a - Etkileşimin konusu olarak kişiliği;

b - Etkileşimde bulunan kişilerin sosyo - kültürel ilişkileri ve süreçleri olarak toplumu;

c - Anlamaların, değerlerin, normların toplamı olarak kültürü ele alırlar (42).

4 - Sistem düşüncesi açısından aralarında büyük bir benzerlik vardır. Onlara göre her sistemde bir çok alt parçalar vardır. Bu parçalar kendi başlarına bir anlam ifade etmez. Yani her parça bütün etkileşim sistemine bağlı olmak zorundadır. Sistem ile parçalar, parçalar ile parçalar arasında bir ilişki, bir etkileşim vardır. Parçaların hepsi fonksiyonlarını yerine getirdiği zaman sistem devam eder, dolayısıyla toplum devam eder (43).

5 - Kültürel sisteme bakışları bakımından olan benzerlikleri: Her ikisi de kültürün sistemli bir bütün olduğunu vurgularlar. Özellikle Parsons sosyal, kültürel ve kişilik sistemi ayrımı yapar. Kültürel sisteme gerekli önemi vererek sosyal sistem için rolüne değinir. Sorokin ise anlamlar, değerler ve normların toplamı olarak kültürel sistemi ele alır. Özellikle de üst kültürel sistemler üzerinde durur. Parsons'dan farklı olarak Sorokin kültürel obje ve değerlerin göçü üzerinde durur. Sorokin'e göre her şeyden önce kültür, obje ve değerlerinin tek tek göçü söz konusudur. Bu göç kümeler şeklinde de olur. Aynı zamanda kültür sistemi olarakta göç söz konusudur.

6 - Sosyal sistem ve özellikleri bakımından benzer yönleri: Onlara göre bir sosyal sistem kişilerin çoğunluğunun etkileşiminin bir sistemidir. Sosyal sistem açısından toplum içindeki bireylerin ilişkileri değerler, normlar tarafından organize edilir. Bu açıdan toplumda düzenin sağlanması sosyal sistem açısından önem taşır (44).

7 - Sosyal sistemdeki değişmelere bakış açıları bakımından Sorokin ile Parsons'ın teorilerinde benzerlikler vardır (45). Onlara göre sosyal sistem içindeki değişimin kaynağı doğal olarak sosyal sistemin kendisidir. Sistem değişmeyi kendisi yaratır. Sosyal sistemde ani değişimler olmaz. Bu görüşleri ile onlar (özellikle Sorokin) diyalektik materyalizme

(42) Sorokin Pitirim, A.; **Sociological Theory of Today**, s. 420 - 421.

(43) Sorokin, Pitirim, A.; **Sociological Theory of Today**, s. 422.

(44) Sorokin Pitirim, A.; **Sociological Theory of Today**, s. 422 - 423.

(45) Sorokin, Pitirim A.; **Sociological Theory of Today**, s. 426 - 427.

saldırmış ve Marxist düşünceyi reddetmişlerdir (46). Ayrıca Sorokin'in sosyal değişme konusundaki görüşlerinin ağırlık merkezini kültürel değişme oluşturur.

Genel Değerlendirme

George Ritzer'e göre Amerikan sosyolojisinde çok önemli bir yeri olan Sorokin bir devirsel teori (cyclical theory) geliştirir ve daha çok kültürel ve sosyal değişimin genel bir teorisini kurar (47). Genel olarak Sorokin'in değişme teorisinin ana noktaları şunlardır: a - Sorokin'e göre sosyal değişimde temel etken, iletişimdir. İletişim, kültürler arası temas anlamındadır. b - Çok farklı olan kültürlerin birbirini etkileme olasılığı daha azdır. İki kültür arasında bir zıtlık sözkonusu ise, birinden diğerine gelen objenin yayılması zordur. c - Güçlü olarak bütünleşmiş sistemlerde değişme bir bütün olarak meydana gelir, bütün parçalar birlikte değişir. d - Eğer sistem güçlü bir şekilde bütünleşmemişse, değişme bazı alt sistemlerde cereyan eder, diğerlerinde bir değişme olmaz. e - Eğer kültür birçok sistemler ve gruplardan oluşuyorsa kültür, çeşitli parçalarında farklı olarak değişir. Bütün önemli parçalar birlikte değişir. Diğer gruplar bağımsız olarak değişir. Bu bağlamda sosyo - kültürel değişme üç açıdan olanaklıdır: 1 - Sosyo - kültürel sistemler dış etkenler sonucu değişir. 2 Değişme sistemin içindeki etkenler nedeniyle ortaya çıkar. 3 - Hem iç, hem dış etkenler değişmeyi doğurur (48).

Kanımızca Sorokin'in değişme görüşü bir çok açıdan yetersizdir. En azından Sorokin değişimin nasıl başladığını daha doğrusu değişimin orijinini açıklamada güçlük çeker.

Sorokin ile birlikte yıllarca Harvard Üniversitesinde çalışan C. C. Zimmerman'a göre "**American Sociological Association**" da başkanlık için aday kağıdında adı olmadığı halde yazılı oylarla, çoktan hak kazandığı bir onura ulaşarak Derneğin 1965 yılı başkanlığına seçilen Sorokin "**Yabancı dillere en çok çevrilen bir sosyolog**" olarak tanınmakta ve O'na gitgide yeniden bir ilgi duyulmaya başlanmaktadır.

Metodolojik görüşlerini "**Socio - Cultural Causality, Time and Space**" adlı yapıtında dile getiren Sorokin (49), sosyal sistem ile kültürel sistemin devamlı ve karşılıklı olarak etkileşimde bulunduğunu vurgulayarak; olgu

(46) Boğardus, Emory S.; **The Development of Sociological Thought**. David Cckay. Inc. New York, 1960, s. 273.

(47) Ritzer, George; a.g.e., s. 42.

(48) Tezcan, Mahmut; **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Ankara 1984, s. 62 - 63.

(49) Sorokin, Pitirim, A.; **Socio - Cultural Causality, Time and Space**, Duku Univ. Press., Dunham, 1943, s. 227 - 228.

ve olayları sosyo - kültürel olarak niteler ve de sosyo - kültürel sistemler fikrini hemen hemen bütün çalışmalarının temeline koyar. Bu çerçevede Sorokin sosyo - kültürel sistemler konusundaki ayırımını bir bakıma A. Comte'dan alır. Şöyle ki, "**düşünsel kültür**" teolojik aşamaya, "**idealistik kültür**" metafizik aşamaya ve son olarak Sorokin'in "**sensate kültürü**" Comte'un pozitif aşamasına tekabül eder. Yine A. Comte'un sosyal statik ve sosyal dinamik ayırımından hareketle, dinamik sosyoloji ve yapısal sosyoloji ayırımı yapan Sorokin, kendinden sonra gelen Talcott Parsons ve Robert K. Merton gibi Amerikan sosyologlarına toplumsal yapı ve kültürel yapı ayırımı konusunda yol gösterir.

Kısacası 20. yüzyıl sosyolojisinin en tanınan isimlerinden biri olan çağdaşımız Sorokin'in uğraş alanının (cezabilim, suçbilim, sosyal ve kültürel dinamikler, bunalımlar, devrimler, felsefe, ahlak, kişilik ve sosyoloji gibi) çok geniş olması, kanımızca, düşünceleri arasında zaman zaman bir kopukluk yaratmıştır.

KAYNAKÇA

- Armağan, İbrahim; **Bilgi ve Toplum I: Bilgi Sosyolojisine Giriş**; Otağ Matbaası, İstanbul, 1974.
- Becker, H. - Boskoff, A.; **Modern Sociological Theory**, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1966.
- Bogardus, Emory S.; **The Development of Social Thought**, David McKay Comp., New York, 1960.
- Buckley, Walter; "Structural - Functional Analysis in Modern Sociology", **Modern Sociological Theory** (iç.), Becker ve Boskoff (ed.), New York, 1966.
- Coser, Lewis; **Masters of Sociological Thought**, Harcourt Brace Jovan, New York, 1971.
- Cuzzort, R. P. ve King, E. W.; **Humanity and Modern Social Thought**; The Dryden Press, Illinois, 1976.
- Eserperk, Altan; **Toplumsal Değişme**, E. Ü. Edb. Fak. Sosyoloji Bölümü, İzmir, 1989 (Yayınlanmamış ders teksiri).
- Kongar, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Ritzer, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knaph, Inc., New York, 1983.
- Sorokin, Pitirim A.; **Sociological Theories of Today**, Winchester, 1966.
- Sorokin, Pitirim A.; **Society, Culture and Personality**, New York, Harper, 1947.
- Sorokin, Pitirim A.; **Socio - Cultural Causality, Time and Space**, Duke Univ. Press, Dunham, 1943, s. 227 - 228.
- Timasheff, Nicholas; **Sociological Theory Its Nature and Growth**; Random House, New York, 1967.